

# Het jaar van de boerderij



Uitgave Heemkundegroep Ulendonc Oosteind, december 2003



## INHOUDSOPGAVE:

	pagina
Voorwoord	4
Geschiedenis van de landbouw tot 1850	5
Boerderij als oudste behuizing	12
Voormalig brouwerij nu boerderij op Provincialweg 89	17
Spreekwoorden ivm de landbouw	19
Langgevel boerderij van de familie Huijben op de Onnutte velden	22
Het maken van mest op de Brabantse boerderij	25
Boerderij 'De Klimop', Heikant 86	27
Broodbakken op het platteland	29
Boerderij Heikantsestraat 43	31
Weerspreuken in relatie tot landbouw	33

## Voorwoord

Werkgroep "Ulendonck" heeft mij gevraagd het voorwoord te schrijven voor de fototentoonstelling " DE BOERDERIJ". Een tentoonstelling die gehouden wordt in het kader van "2003: het jaar van de Boerderij" en waar met name de historische boerderijen onder de aandacht zullen worden gebracht.

Boerderijen en hun bewoners hebben door de tijd heen een belangrijke functie gehad op het platteland: boerderijen waren huisvesting voor het vee, opslagplaats voor de producten van het land en ook huisvesting voor de boer en zijn gezin. Daarnaast waren boerderijen herkenningspunten in het land want je kon vaak aan de bouwvorm van de boerderij zien in welk deel van Nederland je was.

Er is veel veranderd in de loop van de tijd: verdergaande schaalvergroting, modernisering en specialisering in de landbouw hebben er voor gezorgd dat nogal wat boerderijen een andere (=woon)bestemming hebben gekregen, en dat de huidige vorm van de boerderijen anders is.

Wat niet veranderd is, is het feit dat er op boerderijen nog steeds voedsel geproduceerd wordt: er worden nog steeds dieren gehouden en gewassen geteeld. Ook zijn de bewoners van de boerderijen nog steeds onderdeel van de plattelandsgemeenschap, en verzorgen zij nog steeds met hun werk een groot deel van het buitengebied.

Daar het buitengebied van ons kerkdorp de laatste tijd wederom in de belangstelling van Oosterhout staat is het goed om op een tentoonstelling als deze niet alleen terug te kijken maar ook vooruit, de toekomst in: ontwikkelingen van vandaag en morgen zijn immers de geschiedenis van overmorgen.

Ik wens de werkgroep "Ulendonck" en de bezoekers een goede en gezellige tentoonstelling toe.

Namens ZLTO afd Oosterhout

Gerard Donkers, portefeuillehouder PR.

# GESCHIEDENIS VAN DE LANDBOUW TOT 1850

## INLEIDING.

De ontwikkeling van de landbouw kan men grofweg in 4 fasen verdelen:

- a. Jagers, vissers en verzamelaars.
- b. Nomaden en herders.
- c. Eenvoudig boerenbedrijf.
- d. Gemechaniseerde landbouw.

Deze fasen voltrokken zich lang niet overal in hetzelfde tijdsbestek. In sommige ontwikkelingslanden is bijv. nu nog geen sprake van gemechaniseerde landbouw.

## I. JAGERS, VISSERS EN VERZAMELAARS

Onze verste voorouders zagen er heel anders uit dan de moderne mens.

Gedeeltelijk kwam dat door zijn voeding. Ze leefden van wat ze aan eetbaars konden vinden. Ze graaiden in mierenhopen op zoek naar miereneneieren, sloegen met stokken en stenen klein gedierte dood, aten vruchten die aan bomen en struiken groeiden en vonden drinkwater in een beek.

In de loop der eeuwen verwierf de mens zich de vaardigheid om gereedschappen en wapens te maken, die aanvankelijk van hout en steen waren.

Door deze gereedschappen en wapens konden zij doeltreffender jagen, vissen en voedsel verzamelen. Naarmate de mensen leerden hoe ze zich in hun omgeving konden handhaven en naarmate ze ontdekten welke mogelijkheden de aarde in zich verborg, groeide de wereldbevolking.

Omdat ze het vuur nog niet kenden werd alle voedsel rauw gegeten.

Conserveren van plantaardig en dierlijk voedsel was niet mogelijk.

## II. NOMADEN EN HERDERS

Zo'n 10.000 tot 6.000 jaar geleden veranderden tal van jagers, vissers en verzamelaars in min of meer gezeten burgers. Ze vestigden zich op een vaste plaats. Waarschijnlijk waren dat plaatsen waar van nature veel graan groeide en waar drinkwater voorhanden was.

De allereerste boeren vestigden zich in Anatolie, een streek in het huidige Turkije. Van hieruit is de landbouw naar onze streken gekomen, het eerst in de landen rond de Middellandse Zee en in het dal van de Donau. 4.000 Jaar voor Christus vestigden zich in Zuid Limburg de eerste 'Nederlandse' landbouwers, zo'n 1.000 jaar later ook in het tegenwoordige Drente. In de duizenden jaren daarna hebben de mensen geleerd het land te bewerken en te bevloeien, welke gewassen het bruikbaarst waren, hoe zaden moesten worden geselecteerd, hoe gewassen geoogst en bewaard konden worden, hoe dieren dienstbaar konden worden gemaakt als trekkracht en als leveranciers van voedsel en van materialen voor kleding en gebruiksvoorwerpen.

Al gauw leverde de boer niet alleen voedsel voor het eigen gezin, maar hield

hij daarvan ook over voor anderen. Die anderen konden zich dan met andere werkzaamheden voor de gemeenschap bezig gaan houden: pottenbakken, wagens maken, handel drijven en priester of soldaat worden. En enkelen slaagden erin te heersen over hun medemensen...

Het landschap zag er toen heel anders uit dan tegenwoordig. Nederland was - op de veenstreken en het kustgebied na - geheel bedekt met bossen. De landbouwers brachten daarin bijna geen veranderingen aan. De meeste pre-historische akkers, waarop ze waarschijnlijk ook hun vee lieten grazen, waren maar klein, vaak niet groter dan een flinke volkstuin van tegenwoordig. Ze hadden de vorm van een vierkant of rechthoek, 15 tot 40 are groot en er omheen was een wal aangebracht die niet hoger was dan een meter. Deze akkers lagen in aaneen gesloten groepen in het terrein en vormden daarmee een netvormig complex.

Er is nog een ander akkertype ontdekt dat een paar honderd jaar ouder moet zijn en 'hoogakker' heet. Dit zijn lange, smalle bedden van circa 6 meter breed en 30 a 40 meter lang, die begrensd werden door diepe greppels. Voor het aanleggen van die akkers en voor het maken van ruimte van vee-weiden moesten bossen worden gekapt en in brand gestoken. Daardoor ontstond een halfopen landschap van heidevelden. Het bos kon zich niet herstellen omdat het vee vrij graasde en zich voedde met het jonge groen. Op de akkers werden eerst granen als emm... en eenkoorn verbouwd. Van 500 voor Chr. tot de Romeinse tijd was gierst het belangrijkste gewas en vanaf het begin van onze jaartelling verschijnt er ook rogge op de akkers. Naast granen en vlees kenden de mensen toen ook spurrie en ganzevoet, tuinbonen en erwten en aten ze appels, bessen, frambozen en bramen.

Voor het werk op de akkers beschikte de pre-historische boer al over een eenvoudige ploeg: een simpel houten ding waarmee in de aarde werd gekrabd. De grond werd niet omgeworpen omdat deze ploegen geen rister bezaten (d.i. een bord dat aan de ploegschaar wordt bevestigd en ervoor zorgt dat de losgesneden aarde wordt omgekanteld). Voor de oogst van graan werden sikkels gebruikt. De oudste waren van vuursteen, maanvormig en meestal niet groter dan 18 cm. Vanaf 1.000 jaar voor Chr. kwamen de bronzen sikkels in zwang en enkele honderden jaren later de ijzeren. Van deze laatste zijn er verschillende in terpen gevonden.

Uit de sikkel is tegen het begin van onze jaartelling de zeis ontstaan. Het klimaat werd toen kouder zodat het vee niet meer het hele jaar buiten kon blijven. In de winter moest dat op stal blijven en moest de boer voor voer zorgen. Daarvoor moest hij een voorraad hooi aanleggen en omdat grasmaaien met een sikkel een moeizaam karwei is, werd toen de zeis bedacht.

Aanvankelijk had die een korte steel, pas de Romeinen voerden de zeis met lange steel in. Het duurde echter tot de middeleeuwen eer het gebruik van de zeis algemeen werd.

### III. EENVOUDIG BOERENBEDRIJF

De Romeinen die zich rond 50 voor Chr. in Nederland (vooral Zuid Limburg) vestigden, hebben hier en daar grote landgoederen ingericht die latifundia werden genoemd. Het werk daarop werd veelal door slaven verricht en de productie was vooral gericht op granen. Om de opbrengst te vergroten (nodig voor het leger) maakten zij gebruik van nieuwe bemestingsmethoden. Omstreeks 400 na Chr. waren de Romeinen uit ons land verdwenen en vestigden zich hier de Franken en de Saksen terwijl in het noorden de Friezen zich handhaafden. De meeste latifundia vervielen aan Frankische koningen die ze verleenden aan leenmannen onder het beding dat ze de heer voedsel en kleding moesten leveren. Zo'n leenman verdeelde zijn grondbezit meestal in twee gedeeltes. Het eerste deel hield hij in eigen beheer of hij droeg het beheer erover op aan een meier. Dit gedeelte werd het saalland genoemd. Het andere deel werd in hoeven verdeeld en aan horige boeren gegeven die een deel van de opbrengst aan de eigenaar moesten afstaan. Dit systeem noemt men het hofstelsel.

Op de boerderijen in onze gebieden werd meestal het zgn. drieslagstelsel toegepast. Het eerste jaar werd dan wintergraan (tarwe of rogge) gezaaid, het tweede jaar zomergraan (gerst of haver) en het derde jaar lag het land braak maar liet men het vee erop weiden om het zodoende te bemesten. Door de verbouw van haver werd het mogelijk om paarden i.p.v. ossen als trekdiert te benutten. Daarnaast werden veel werktuigen verbeterd. Zo kreeg o.a. de karploeg nu een vast rister. Tijdens de regering van Karel de Grote (765 - 813) ontstonden ook de grote kloostergoederen die een voorbeeldfunctie kregen voor de boeren in de omgeving.

Een van de oorzaken voor het ontstaan van het hofstelsel was het gebrek aan geld. De boeren betaalden hun heer in natura; ze leverden hem goederen en diensten. Een aantal eeuwen later werd het voor de heer voordeliger om met de boeren huur-overeenkomsten aan te gaan. Daarbij pachtten de boeren hun boerderij voor een bepaalde periode en de betaling vond dan veelal in geld plaats. Door de grotere plaats die geld in ging nemen ontstonden ook betere handelsbetrekkingen tussen bepaalde streken en bepaalde landen en meestal waren de handelslui gevestigd in de steden. Zij handelden o.a. in producten die werden gemaakt van grondstoffen die op het platteland werden verbouwd. Betaling daarvan vond plaats in geld.

De overgang van hofstelsel naar pachtstelsel strekte zich uit over een langere periode. Betaling in geld vond het eerst plaats voor kleine hoeveelheden en voor weinig duurzame producten als vis, boter, varkens en eieren. Graan als ruilhandel bleef het langst bestaan.

Toen in Nederland steeds meer mensen kwamen te wonen ontstond er uiteraard behoefte aan meer land. Daarom probeerde men met dijken het

water weg te houden van bepaalde stukken grond. Zeker toen men allerlei nieuwe gewassen ging telen was dit ook noodzakelijk omdat deze niet bestand waren tegen brak water. De noodzaak tot bedijken werd nog hoger toen rond het jaar 1100 de zeespiegel ging stijgen. Aanvankelijk moest iedere boer maar zien hoe hij zijn eigen bedrijf droog hield, later pasten vooral de kloosters dijkbouw op grote schaal toe en ontstonden ook de voorlopers van de huidige waterschappen.

Een andere manier om aan meer land te komen was de ontginning van woeste gronden. De landheren gaven daartoe aan boeren gronden uit en gaven tevens aan hoe deze te werk moesten gaan. In ruil daarvoor betaalden de boeren jaarlijks een tevoren afgesproken bedrag aan de heer. Aanvankelijk werden (vanuit Vlaanderen) vooral de laagveengebieden ontgonnen, maar die strekten zich toen uit van Z.W. Brabant tot N.O. Groningen! Bij zo'n ontginning werden op evenwijdige afstand sloten gegraven voor de afwatering. De boerderijen werden langs de dijk of langs een weg gebouwd en elke boer had een stuk van gelijke breedte. Soms werd de lengte niet tevoren afgesproken maar mocht de ontginners zijn land uitbreiden tot het erachter gelegen woeste terrein. Dit was het zgn. opstrekingsrecht. In de laagveen gebieden golden meestal vaste maten voor de hoeven. In Holland en Utrecht waren deze hoeven ca. 110 meter breed en 1.250 meter lang, soms echter ook dubbel zo lang.

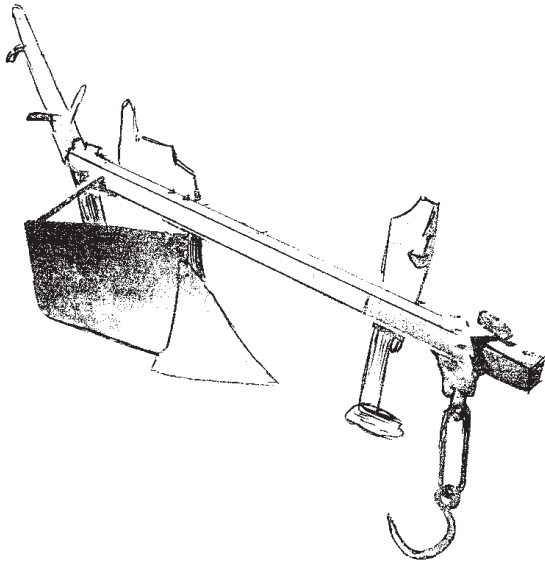




De ontwikkeling van de landbouw is in de loop der eeuwen niet ongestoord verlopen. Er waren tijden van bloei maar ook periodes waarin de boeren ondanks hun geploeter geen kans zagen om via de boerderij een bestaan te verwerven. Deze perioden hingen nauw samen met de prijzen die de boeren voor hun producten kregen. Tussen 1300 en 1450 ging het door de sterk teruggelopen graanprijzen overwegend slecht met de landbouw in Europa, maar de veeteelt had hier minder onder te lijden omdat de prijzen van boter, vlees en vet niet zo sterk daalden. Veel akkers werden daarom omgezet in weiland, maar ook verlieten boeren hun bedrijf om in de stad in de nijverheid te gaan werken. Op plaatsen waar het rooien van bossen en het ontginnen van heidevelden te ver was doorgevoerd ontstonden daardoor zandverstuivingen. Na een overstroming werd ingepolderd land vaak blijvend prijs gegeven aan de zee omdat herpoldering toch niet lonend werd geacht.

In de late Middeleeuwen (1300 - 1500) werd in onze streken vooral wintergraan verbouwd en dan met name rogge en smelt en op de beste gronden ook tarwe; tarwe gold toen echter als een luxe product dat was voorbehouden aan de rijken. In deze periode heeft ook boekweit zich over ons land verspreid waarvan het meel werd verwerkt tot pap of pannenkoeken. Doordat goedkopere rogge en tarwe konden worden ingevoerd uit de landen rond de Oostzee ging men hier gewassen verbouwen die in de industrie van die tijd konden worden verwerkt. Te denken valt o.a. aan vlas, meekrap (een rode kleurstof) en allerlei oliehoudende gewassen die behalve in de nijverheid ook werden gebruikt voor verlichting en bij de bereiding van voedsel. Omdat men ook betere bouwmethoden ontdekte, verspreidde zich in Holland en Brabant de teelt van hop voor de bierbrouwerijen. Bij de steden en soms ook binnen de stadsmuren ontstond de eerste tuinbouw, het eerst als bijverdienste en vooral uitgevoerd door de vrouwen. Er waren toen al heel wat groentesoorten bekend, maar via Italië en Vlaanderen deden nu ook een reeks groenten uit de Arabische landen en veel nieuwe fruitsoorten hun intrede. Toch waren groenten eeuwen achtereen niet in tel en niet in trek als eetwaar.. Als ze al op tafel verschenen was dat als toespijs of als versiering van de dis.

J. van der Groen, de hovenier van de prins van Oranje beschreef in zijn boek 'Den Nederlantsen Hovenier'(1668) kool als 'een medicijn in de maegh en een doctor in huys, waarom de oude Romeinen, als Cato en andere betuygen, geen andere kruyden tegen haer siekten en qualen gebruykten. Roode kool en voornamentlijk des selfs sap met suyker gebruykt, is goet voor aemborstigheyt, longesucht, hoest en heesigheyt'. Sla echter omschreef hij als 'het beste van alle Moes-kruyden: het verkoelt de heete maegh, en tempert de scherpigheyt van alle humeuren: is derhalve gesont voor jonge lieden, die heet, en vol gals zijn, en is in de somer, bij seer heet weer, een aengenaeme spijs. Sij verwekt de slaep, en neemt geyligheyt wech'...



Zoals gezegd waren de lage graanprijzen gunstig voor de veeteelt. Met name in Holland ontwikkelde de melkveehouderij zich zeer krachtig, waardoor kaas en boter konden worden uitgevoerd. De koeien zagen er in de Middeleeuwen anders uit dan die van tegenwoordig en leverden ook minder melk: 1.350 liter per jaar was al heel best!

Voor het vee moesten ook allerlei voedergewassen worden verbouwd zoals wikke, spurrie en veevoederknollen. Om aan de vraag naar producten te kunnen voldoen verdween ook het braakjaar uit het drieslagstelsel. Het hele stelsel werd trouwens vervangen door het zesslagstelsel. Daarin werd het eerste jaar tarwe verbouwd, het tweede jaar knolgewassen, het derde jaar gerst, het vierde jaar klaver, granen (bestemd voor veevoer) en groenten en in het vijfde jaar liet men het vee erop grazen. Het zesde jaar lag het land dan braak.

Tussen het houden van vee en de intensiever bebouwing ontstond een wisselwerking: door meer voer te verbouwen kon men meer vee houden. Meer vee leverde ook meer mest op waardoor het land vruchtbaar bleef en men dus weer meer gewassen kon telen. Ook de aard van de werktuigen veranderde door deze ontwikkeling. De sikkels maakte plaats voor de zichts en de eenstaartsploeg begon aan zijn opmars. Bij de boerderijen kwamen verbeterde hooibergen waarvan het dak kon opvijzelen en ook de karnton deed zijn intrede. De verbeterde werktuigen leidden ook tot besparing op arbeidskrachten.

Met deze nieuwe, gunstige ontwikkeling ontstond ook de behoefte aan nieuwe landbouwgronden waardoor nieuwe inpolderingen op gang kwamen in met name Noord Holland, Friesland en Groningen. Ook de ontwikkeling van

de watermolen droeg hieraan in belangrijke mate bij.

In de tweede helft van de 17e eeuw is er opnieuw een sterke daling van de prijzen voor landbouwproducten, alleen in tijden van oorlog stegen die weer. Pas na 1750 gingen de prijzen weer substantieel omhoog en juist in die tijd werd de aardappel (ingevoerd rond 1625) het armeluisvoedsel bij uitstek. Dat werd mede in de hand gewerkt omdat een behoorlijk aantal belastingen er niet op van toepassing waren; de meeste oorkondes waarin deze belastingen waren geregeld waren immers opgesteld in een periode waarin het bestaan van de aardappel nog niet bekend was... Daardoor kon het gebeuren dat een veld aardappelen dubbel zoveel opbracht als een veld dat bebouwd was met graan.

In de volgende eeuw vonden weinig veranderingen plaats. Pas rond 1850 begint in ons land de mechanisatie van de landbouw door de toepassing van stoomkracht. Al in 1830 werd in Engeland voor het eerst gewerkt met een stoomploeg! Om de steeds grotere en zwaardere machines het mogelijk te maken naar de landerijen te rijden waren nieuwe wegen en vaak een totaal nieuwe infrastructuur nodig. Een laatste belangrijke factor in de ontwikkeling van de gemechaniseerde landbouw was de intrede van kunstmest. De periode van mechanisatie tot heden valt echter buiten de opzet van dit artikel.

M. KOREMAN

Geraadpleegde literatuur:

- Tijdschrift 'Het kleine loo' van 1980 t.m. 1985;
- Summa-encyclopedie  
Landleven, Ton de Joode, Uitg. Verbeek & Verbeek, 1990

## Boerderij als oudste behuizing

### Historie

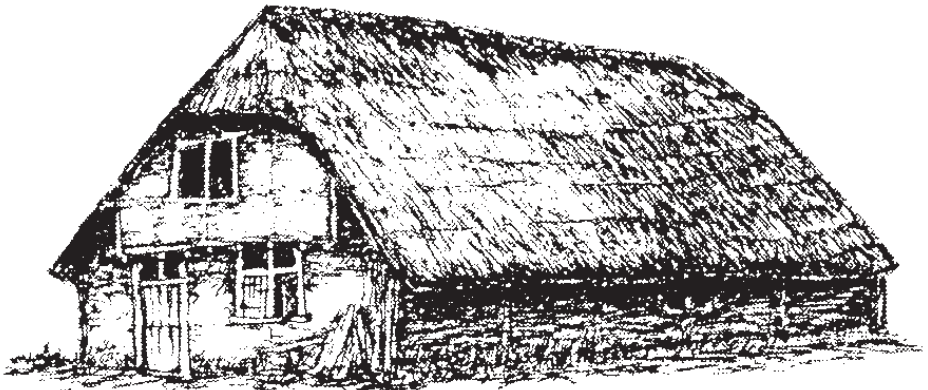
Rond het jaar duizend bestond zo goed als alle behuizing uit boerderijen met op sommige plaatsen een elite woning zoals een kasteel of een klooster. In zo'n boerderij leefden mens en dier onder één dak. Tussen het woongedeelte en de stallingsruimte voor het vee met tasruimte was in sommige gevallen een wand aangebracht.

Toen rond 1500 de stadsontwikkeling op gang was gekomen, bleef op het platteland de boerderij de meest normale vorm van menselijke bewoning. De boerderijen waren vrijwel uitsluitend opgebouwd uit materiaal dat ter plaatsen verkrijgbaar was, hout, riet, stro en leem. Stenen waren lange tijd nog schaars en duur.

Het belangrijkste van het bouwwerk was het gebint, een houten skelet waar het dak overheen werd gebouwd. Daarna werden de buiten- en de binnenwanden aangebracht. Na ongeveer 1250 was men er in geslaagd om een gebint te construeren dat zo stevig was dat het met de onderkant op een stenen voetstuk kon worden geplaatst, zonder verankering in de grond. Vóór die tijd werden de stijlen van het gebint ingegraven in de grond, dat had het nadeel dat ze vroeg of laat gingen rotten. Tot in de dertiende eeuw ging een boerderij daarom maar vijftig tot tachtig jaar mee, en moest daarna opnieuw worden gebouwd. Dat gebeurde meestal op dezelfde plaatst. Vaak worden er bij renovaties restanten van eerdere bouwwerken gevonden.

### De bouw van een boerderij

Bakstenen waren in de Middeleeuwen te duur en werden over het algemeen voor boerderijen nog niet gebruikt. De wanden van de Brabantse boerderijen bestonden uit vakwerk met leemvulling, gevlochten wilgentenen afgepleisterd met een mengsel van leem. Stro en koemest. Pas vanaf ongeveer 1500 wer-



den over het algemeen bakstenen voor de schoorsteen gebruikt. Hierna gingen men ook stenen scheidingswanden tussen woon- en stalgedeelte tot de vaste bestanddelen behoren. Ook voor de kelder, de bakoven en de waterput werden daarna steeds meer bakstenen gebruikt.

Het dak bestond uit stro of riet met op de nok heiplaggen, de zoldering uit hout of vlechtwerk en de vloer uit aangestampt leem. De deuren en luiken waren samengesteld uit bedisselde of gezaagde planken en werden beschilderd met ossenbloedverf. Deze primitieve verfsoort was gemaakt van ossenbloed en kon door de boer gemakkelijk zelf gemaakt worden. Raamkozijnen werden afgesloten met een luik. Vaak was er nog geen glas en werd het raam bespannen met een gedroogde varkensblaas zodat er toch wat licht binnen kwam.

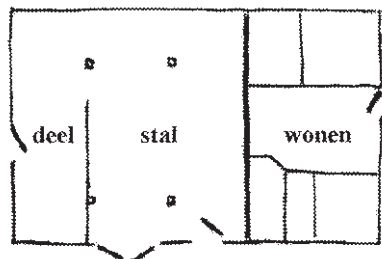
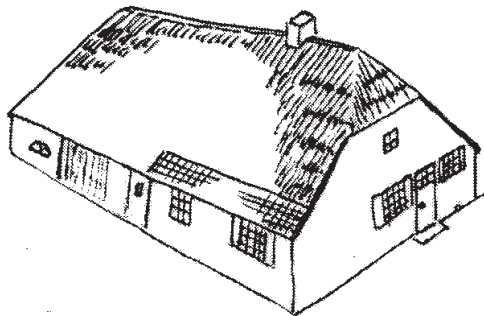
Pas vanaf de zeventiende eeuw werden geleidelijk aan de wanden van hout, stro, riet en leem vervangen door muren van baksteen. Deze stenen werden veelal ter plaatse in veldovens gebakken. Ook het stro of het riet op het dak werd in sommige gevallen gedeeltelijk door dakpannen vervangen.

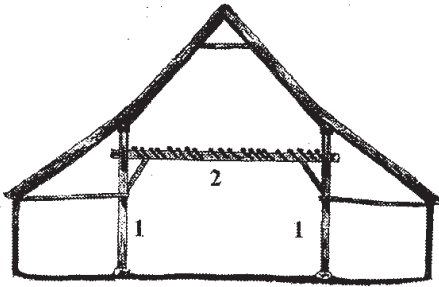
Dakpannen waren duur en bovendien waren ze zwaar zodat de betimmering moest worden aangepast. Daarom werd gewoonlijk alleen het onderste deel vervangen. Dat had tevens als voordeel dat het brandgevaar verminderde en ook beschadiging van de overstekende dakrand (euzel) minder voor kwam. Het vocht bleef namelijk het langst hangen in de onderkant van het rieten dak. Vanaf de zeventiende eeuw werd in een zeer langzaam tempo de lemen vloer van het woongedeelte bedekt met plavuizen en werd ook de schouw betegeld.

### De hallehuisboerderij

Tussen de tiende en veertiende eeuw is in het gewest Noord-Brabant het hallehuis ontstaan, zoals ook elders op de zandgronden in Noordwest-Europa het geval was. Het hallehuis was een driebeukig boerderijtype, vroeger ook wel 'Saksische' boerderij genoemd. Vóór 1600 was het hallehuis, al of niet in combinatie met een losse schuur, het meest voorkomende boerderijtype in Noord-Brabant.

In het hallehuis bevonden de werkruimte (de deel) en de stalling van het vee zich in één ruimte, soms niet gescheiden van het woongedeelte. Het had een dragend skelet





Gebint hallehuis. Kenmerkend is het ankergebint  
1 stijl, 2 ankerbalk

(gebint) waarin aanvankelijk gevelvullingen aanwezig waren van houten planken en vlechtwerk besmeerd met leem. Toen hier baksteen voor werd gebruikt, werd rond het skelet een stenen muur geplaatst die geen dragende functie had.

Hallehuizen hebben behalve een dragend skelet twee zijbeuken tegen de middenbeuk. Die zijbeuken hebben zeer lage langgevels. In de

middenbeuk tussen de gebintstijlen bevond zich de woonkeuken ook 'herd' genoemd.

In de zijbeuken aan iedere kant van de 'herd' waren kleine vertrekjes gemaakt om te slapen (bedstee) of om te werken (weefgetouw) en een spoelkeuken, de 'moos' genoemd. Onder een van deze zijvertrekken was vaak een kelder die vanwege de grondwaterstand meestal boven het vloeroppervlak uitstak. Het vertrek boven de kelder werd daarom 'ópkamer' genoemd.

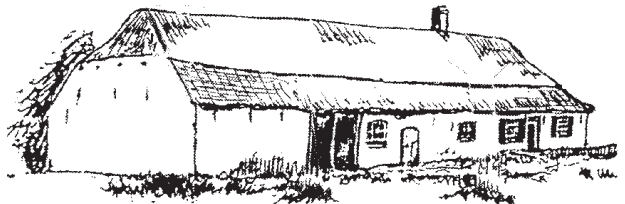
Toen de wooneisen veranderden voldeed het woongedeelte van het hallehuis vaak niet meer. Het werd als te klein ervaren. Als eerste oplossing voor dit probleem werd gekozen voor uitbreiding aan één of twee kanten waardoor de boerderij een L- of een T-vorm kreeg. Het woongedeelte kon ook in de lengte worden uitgebreid.

### Ontwikkeling tot langgevelboerderij.

In Noord-Brabant was al voor 1600 het hallehuis in combinatie met een losse schuur het meest voorkomende boerderijtype. De meest voorkomende schuur hier was de zogenaamde dwarsdeelschuur met de ingang in het midden van de lange gevel. Vrij spoedig ontstond echter de behoefte aan meer schuurruimte zowel voor de stalling van vee als voor berging en ruimte voor allerlei werkzaamheden.

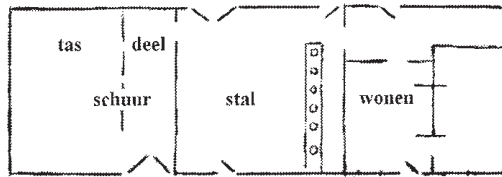
Vanaf de zestiende eeuw kwam er een proces op gang van het samenvoegen van hallehuis en schuur tot één gebouw. Op de Brabantse zandgronden heeft dit proces min of meer hetzelfde verloop gehad. Waarschijnlijk waren de kleine boerenbedrijven op de schrale zandgrond eerder genoodzaakt hun bedrijfsruimte op deze wijze te vergroten.

Het driebeukig hallehuis bestond uit een woning



aan het ene einde en een stal aan het andere einde. Door één van de zijbeuken achterwege te laten kon men in een langgevel grotere lichtopeningen, staldeuren en deeldeuren aanbrenge. De boerderij werd dan in de lengte uitgebouwd met een deel (werkruimte of dorsvloer) en met opslagruimte, zodat het geheel geleidelijk langer werd. Er werd zo een ontwikkeling in gang gezet die in de langgevelboerderij in sterke mate is terug te vinden. Tijdens deze ontwikkeling werd het hele dragende skelet vervangen door dragende gevels en werden de zijbeuken geheel achterwege gelaten.

De langgevelboerderij in Brabant bestond uit een langwerpig gebouw met alle ingangen in de lange gevel. Ze was in de breedte door muren in een aantal vakken verdeeld. Hierin waren het woonhuis met enkele vertrekken, de pot-



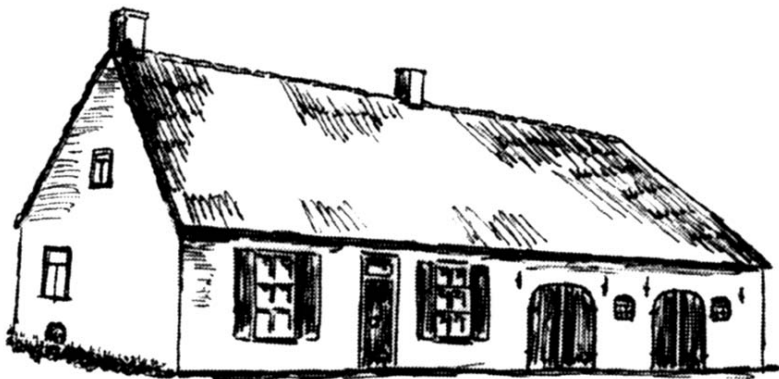
Plattegrond Brabantse langgevelboerderij

stal, een dorsvloer en een ruimte voor opslag van graan en hooi ondergebracht. De koeien staan dwars op de lengterichting van het huis.

Lang is de langgevelboerderij beschouwd als het karakteristieke boerderijtype dat nog van Frankische oorsprong zou zijn maar ze heeft niets met deze bevolkingsgroep te maken. Boerderij onderzoeker Uilkema ontdekte tijdens zijn onderzoek dat de langgevelboerderij oorspronkelijk in Brabant niet voorkwam, maar pas in het begin van de zeventiende eeuw voor het eerst verscheen. De samenvoeging van hallehuis en dwarsdeelschuur tot langgevelboerderij verliep in onze provincie niet overal hetzelfde. Op de zandgronden in het oostelijke deel werd de staldeur in de korte gevel verplaatst naar de lange gevel met daarnaast een hogere deeldeur om met een hooiwagen binnen te kunnen rijden. Karakteristiek voor Oost-Brabant is dat de twee staldeuren verschillend van hoogte zijn. De langgevelboerderij komt in het oosten van de provincie meer voor dan in het westen.

Vanuit het boerderijtype met twee staldeuren van verschillende hoogte ontwikkelde zich overal in West-Brabant op de zandgronden een boerderijtype met twee staldeuren van dezelfde hoogte. Achter deze deuren waren twee dwarsgerichte koestallen die vrijwel geen ruimte voor een deel of grondtas overlieten. Hierin voorzag de Vlaamse schuur die vrijwel op ieder erf voorkwam. Deze schuur bood alle ruimte voor dorswerkzaamheden, stalling van paarden en berging van werktuigen.

Kenmerkend voor West-Brabant is ook het proces van de aansluiting van de Vlaamse schuur op het hoofdgebouw. Deze kwam zowel haaks als in de lengterichting op het hoofdgebouw te staan. Hierdoor ontstond een L-vormige

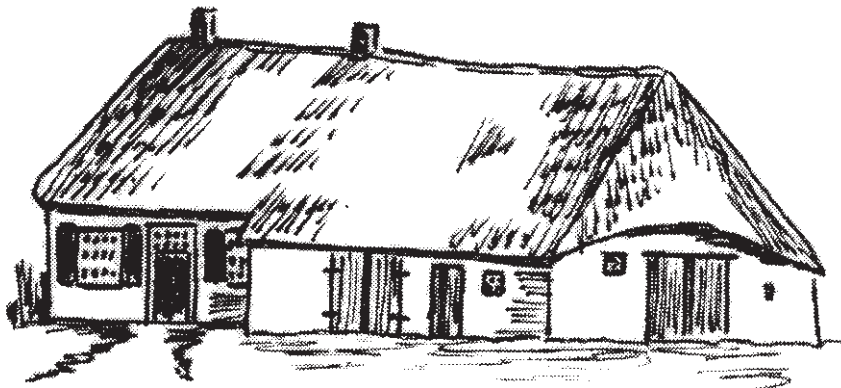


boerderij. Ter hoogte van Breda en Tilburg staat in veel gevallen de schuur nog los van de boerderij. De oude traditie in de wijze van bouwen heeft in de loop van de negentiende eeuw plaats gemaakt voor nieuwe inzichten in de bouw van een boerderij. Vanaf die tijd ontstonden er meer variaties in boerderijen, aangepast aan de bedrijfsomstandigheden.

Van de twee bekende typen: de Brabantse langgevelboerderij en het West-Brabantse zandgrondtype met en zonder de twee grote staldeuren van dezelfde hoogte en een losse Vlaamse schuur is er een inventarisatie gemaakt. Enkele zijn nog in vrij originele staat, andere zijn door modernisering b.v. grote ramen, een moderne deur en dakkapellen 'verballemond'(bedorven).

Bert Sibon

Bron: De Mulder uitgave van Heemkring Molenheide oktober 2003.





## Voormalig brouwerij nu boerderij op Provincialeweg 89

Als we naar de boerderijen van Oosteind kijken, valt meteen de bonte verscheidenheid op. Oosteind kent diverse boerderijtypes. Dat heeft te maken met het feit dat we hier in een grensgebied zitten: de grens tussen west- en Oost-Brabant; de grens tussen de oude gewesten Brabant en Holland en de grens tussen zandgrond en kleigrond.

Wat wel heel kenmerkend is voor Oosteind is dat de voormalige gebouwen waar ambachtelijk werd gewerkt in gebruik zijn genomen als boerderijen. De boerderij van Corry en André Schoenmakers op Provincialeweg 89 is hier een voorbeeld van. Dit rijksmonument is de voormalige bierbrouwerij van de familie Smits. Het pand dateert uit circa 1865. Waarschijnlijk heeft er op dezelfde plaats al eerder een gebouw gestaan. De voormalige brouwerij is namelijk gelegen op een kunstmatige verhoging, een soort terp op enige afstand van de Provincialeweg. Deze terp is opgeworpen in het zuidwestelijke deel van een groot rechthoekig perceel. Het perceel maakt deel uit van het slagenland-schap aan de noordzijde van de Provincialeweg. Een landschap dat zich kenmerkt door lange, smalle percelen waarlangs diepe, lange sloten liepen om het water af te voeren. De grond werd gebruikt om de percelen op te hogen.



De brouwerij is gebouwd met een handvorm baksteen en heeft een kruisvormige plattegrond. Het pand is gedeeltelijk onderkelderd (2 stuks) en heeft verder een beganegrond en een grote zolderverdieping. Opmerkelijk is dat deze zolder door forse brandmuren in 4 ruimtes is onderverdeeld. De kruisvormige plattegrond is in deze streken erg zeldzaam. Maar door te kiezen voor deze bouwvorm kreeg men veel zolderruimte, noodzakelijk voor het drogen van de brouwerij. Voor de opslag van het gerstestro was een grote Vlaamse schuur gebouwd op dezelfde plek waar nu de nieuwe kalverenstal gebouwd is aan de Provincialeweg.

Alle vensters hebben een gelaagde bovendorpel met segmentboog, een hardstenen lekdorpel en opgeklampte luiken. Voor de boerderij ligt een tuin, die weliswaar pas in 1991 is aangelegd, maar die met zijn buxushagen, leilinden en gebakken klinkertjes wel heel goed aansluit bij het monumentale karakter van dit pand. Door een beukenhaag met een smeedijzeren toegangshekje is het pand gescheiden van de weg. Heel bijzonder is ook de bestrating van zwerfkeitjes tussen het huis en de stallen.

Kortom een pand met grote cultuurhistorische waarde. Het is dan ook geen wonder dat het tot rijksmonument is verheven.

Chris Leijten

## SPREEKWOORDEN I.V.M. LANDBOUW

De Nederlandse taal kent heel wat spreekwoorden. Een aantal daarvan heeft betrekking op het agrarisch bedrijf en de boeren. In 'Het spreekwoorden boek' (uitgave Wolters - Noordhoff, Groningen, 2000) vonden we er 42. We laten deze hieronder volgen en geven meteen de betekenis erbij. Aangezien het vermelde boek bedoeld is voor de basisschool dienen deze spreekwoorden begrijpelijk te zijn voor kinderen tot 12/13 jaar. Wellicht zijn er nog meer spreekwoorden in gebruik, maar dan met een diepere betekenis.

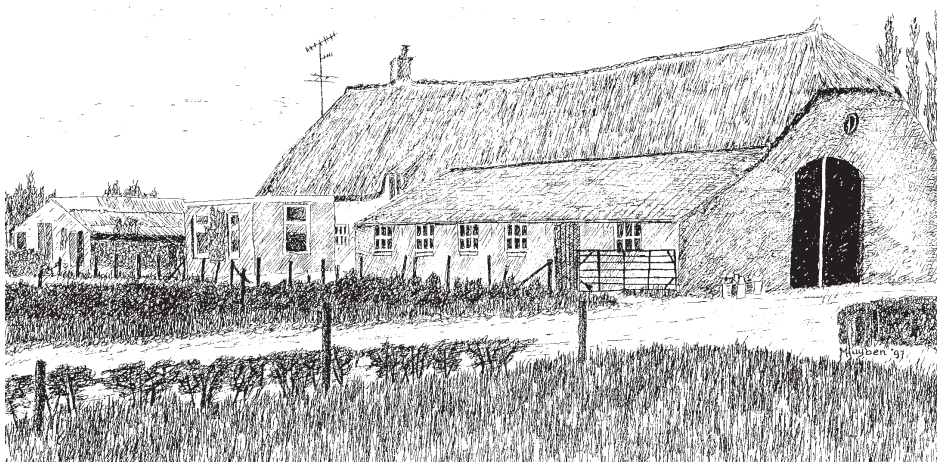
01. De boer op gaan: Met koopwaar langs de huizen gaan.
02. Wat de boer niet kent, dat eet hij niet: sommige mensen eten geen gerechten die ze niet kennen.
03. Lachen als een boer die kiespijn heeft: Lachen omdat anderen het ook doen, terwijl men het niet echt leuk vindt.
04. In het gareel lopen: Een eentonige taak trouw vervullen.
05. De hand aan de ploeg slaan: Flink aan het werk gaan.
06. Te hooi en te gras: Zo nu en dan.
07. Te veel hooi op zijn vork nemen: Zoveel werk aannemen dat je het niet af kunt.
08. Het kaf van het koren scheiden: Waardeloze spullen verwijderen.
09. Als het kalf verdronken is, dempt men de put: Pas maatregelen nemen nadat er ongelukken zijn gebeurd.
10. Met andermans kalf ploegen: Gebruik maken van de hulp van een ander, maar doen alsof je het alleen hebt bedacht en uitgevoerd.
11. Het gemeste kalf slachten: Een feest geven waarbij het lekkerste en beste eten op tafel komt.
12. Men noemt geen koe zo bont of er zit wel een vlekje aan: Als van iemand allerlei lelijke dingen verteld worden is er met hem vast wel iets aan de hand.

13. Men kan nooit weten hoe een koe een haas vangt: Een moeilijk probleem op een onverwachte manier toch tot een oplossing brengen.
14. De koe bij de horens vatten: Aan een lastige taak beginnen.
15. Iemand koeien met gouden horens beloven: Iemand van alles beloven maar de beloftes niet na (kunnen) komen.
16. Oude koeien uit de sloot halen: Steeds weer beginnen te praten over iets dat lang geleden gebeurd is.
17. Over koetjes en kalfjes praten: Over allerlei onbelangrijke zaken praten.
18. Dat is koren op zijn molen: Dat komt hem uitstekend van pas.
19. Man en paard noemen: Eerlijk en ronduit zeggen wie iets gedaan heeft.
20. Anderhalve man en een paardenkop: Bijna niemand.
21. De dorsende os zult gij niet muilbanden: Iemand die voor je werkt moet je goed behandelen.
22. Jong te paard, oud te voet: Als je in je jeugd verwend wordt krijg je het later erg moeilijk.
23. Het paard ruikt de stal: Gauw naar huis willen.
24. Over het paard tillen: Verwennen; verschrikkelijk aanprijzen.
25. Het paard achter de wagen spannen: De zaak helemaal verkeerd aanpakken.
26. Het paard van Troje binnen halen: Iemand met slechte bedoelingen binnen halen.
27. Het beste paard struikelt wel eens: Iedereen maakt wel eens een foutje.
28. Iemand te paard helpen: Ervoor zorgen dat iemand een goede baan krijgt.
29. Een schurftig paard vreest de roskam: Iemand die ergens schuldig aan is ziet liever niet dat de zaak onderzocht wordt.

30. Het beste paard van stal zijn: De meest geliefde of knapste van een gezelschap zijn.
31. Het beste paard van stal wordt overgeslagen: (schertsend bedoeld) De beste van de groep krijgt niets.
32. Het hinkende paard komt achteraan:  
1. Na mooie dingen komen vaak minder plezierige zaken.  
2. De rekening komt als het werk klaar is.
33. Op het verkeerde paard wedden: Een misrekening maken.
34. Werken als een paard: Verschrikkelijk hard werken.
35. Een paardenmiddel: Een niet zo aangenaam maar wel probaat middel.
36. Paarden die de haver verdienen krijgen die niet: De mensen die het hardste werken krijgen het minste geld.
37. De teugel vieren:  
1. Het kalmer aan gaan doen.  
2. Iemand meer vrijheid geven.
38. De teugels in handen houden: De leiding behouden; de baas blijven.
39. Schreeuwen als een mager varken: Hard schreeuwen van angst of pijn.
40. Veel varkens maken de spoeling dun: Als veel mensen iets moeten verdeelen krijgt ieder maar een klein deel.
41. Vieze varkens worden niet vet: Iemand die kieskeurig is loopt de kans dat hij te weinig te eten krijgt.
42. Dat varkentje zal ik wel even wassen: Ik zal dat karweitje wel eventjes opknappen.

M. Koreman

## Langgevelboerderij van de familie Huijben op de Onnutte velden



De boerderij destijds Uilendonksestraat, nu Provincialeweg 110, werd in 1890 betrokken door Jan Huijben en Jacoba (Koesje Wijgerde) met hun gezin. Zij kochten de boerderij van een zekere Hr. Van Alphen (die was rentmeester der Domeinen) Dat bewijst dat de boerderij zoals zovele in die tijd eigendom van de domeinen waren. Jan Huijben wist die op voorspraak te kopen van vorige bewoners, zijn tante die getrouwd was met Peter Knaapen die geen kinderen had.

Het gezin Huijben boerde verder, daarnaast hadden ze ook nog een grutterij. Ze waren afkomstig uit Oosterhout, waar ze in de Klappeijstraat een boerderij en een grutterij hadden. De oudste zoon bleef in de Klappeijstraat en werd slager en huwde met Louisa Bühler.

De zonen van Jan Huijben verwierven allen een boerderij in de omgeving. Twee dochters traden in in het klooster. Zoon Hendricus Huijben werd Kapucijn te 's Hertogenbosch. Deze werd bij zijn diamanten jubileum in 1952 begiftigd met de gouden ere-medaille verbonden aan de orde van Oranje Nassau.

De jongste zoon Josephus (Sjef) Huijben nam de boerderij over van zijn vader. Op 11 mei 1905 huwde hij op 26-jarige leeftijd met de 29-jarige Maria Bossers, dochter van Martinus Bossers en Cornelia van Opstal. Ze bleven op de boerderij wonen en voor zijn ouders werd een kamertje en een keukentje bij gebouwd. (toen al een aanleunwoning). Het echtpaar Sjef en Marieke Huijben kreeg 12 kinderen.

De boerderij was oud, met een potstal, Vlaamse schuur en karhok (schop). De schop was een halfopen gebouwtje waarin karren, turf, landbouwgereedschap etc. een plaats vond. Sjef Huijben paste zijn boerderij met de tijd aan door de potstal te vervangen door op 22 juli 1924 een Hollandse stal met mestkelder te laten bouwen. Ook werd tevens een nieuwe gevel gemetseld en kwamen er leien op het dak.

Josephus (Sjef) Huijben en Maria Bossers kregen 12 kinderen waarvan zijn er 5, zoals zovele in die tijd, al op zeer jonge leeftijd overleden 'in de wieg gestorven'. De andere zijn:

Jacoba Huijben gehuwd met Hendricus Verbunt  
Johannes Huijben gehuwd met Cornelia Aarts  
Maria Huijben gehuwd met Hendricus de Wit  
Gerdina Huijben gehuwd met Leonardus van Opstal  
Cornelis Huijben gehuwd met Johanna van Dijk  
Martinus Huijben ongehuwd  
Cornelia (Cor) Huijben Zuster Terentia

In 1930 vierden Sjef en Maria Huijben hun 25-jarige huwelijk.

In 1942 kochten Cornelis Huijben en Johanna van Dijk de boerderij van Sjef Huijben. Ze trouwden op 16 oktober 1943 en kregen twee kinderen Jos en Dimphiet. Jos nam in 1970 het bedrijf van z'n vader over. Hij trouwde op 29 december 1971 met Clasina van Dortmont. Ze kregen twee kinderen Corné en Adriette. Zoon Corné nam in 2000 de boerderij over.

Jaarkalender van diverse verbouwingen van de boerderij:

- 1890 Aankoop van de boerderij door Jan Huijben en Jacoba Wijgerde
- 1905 Aan zuidzijde bijgebouwd (aanleunwoning)
- 1924 Hollandse stal met betonnen gierkelder gebouwd voor f 2450, -
- 1924 Lange gevel vernieuwd en nieuw dak aan westzijde met eterniet leien.
- 1927 Zijstal oostzijde boerderij, bijkeuken en bakhuis etc. f 1660,-
- 1928 Kippenhok gebouwd f 200,-
- 1938 Twee ronde silo's geplaatst om voer in te kuilen.
- 1952 Twee kippenhokken gebouwd door C. Caron
- 1974 Varkenstal en kraamhokken gezet, tevens biggen batterij en stal voor aangebonden zeugen.
- 1979 Nieuwe Hollandse stal met drijfmest roosters gebouwd. Dit i.v.m. opkomend melkquotum .
- 1982 Grote sloop van de langgevelboerderij.
- 1983 Het woongedeelte heropgebouwd met oude elementen.

- 1985 Loods gebouwd voor hooi, stro en machines.
- 2002 Twee hokken, varkensstal en kippenhok gesloopt.
- 2002 Grote nieuwe schuur van 20 x 40 m gebouwd voor machines en opslag van hooi, stro, uien en aardappelen.
- 2003 Bouw van kantoortje met de uitstraling van een bakhuisje aan de noordzijde, waar vroeger de oude schuur en stal stonden.

In 133 jaar is er van de oorspronkelijk langgevelboerderij weinig meer over. De vijf generaties hebben veel veranderingen teweeg gebracht. De grond hebben ze altijd verbouwd maar nooit kunnen afbreken.

Jos Huijben



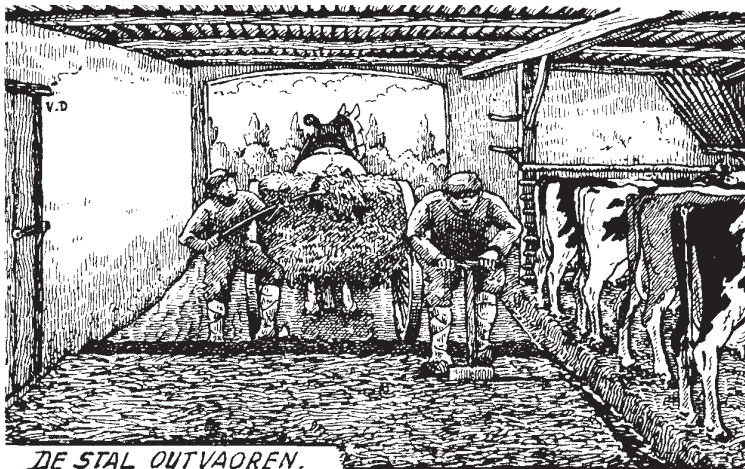
## Het maken van mest op de Brabantse boerderij van de 18e- tot het begin van de 20e eeuw.

Mest was voor de boer van levensbelang. Hoe meer mest, hoe beter en groter de oogst. Kunstmest was vroeger onbekend!

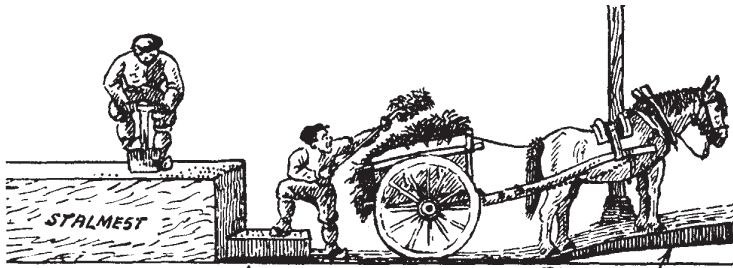
De potstal is eeuwenlang de plaats geweest waarin de mest voor het bouwland werd verkregen. De werking voor het verkrijgen van mest uit een potstal ging als volgt:

Om niets te verspillen en zoveel mogelijk mest te winnen, stonden de koeien in een potstal bijna het gehele jaar op stal. Het toegediende voer, bijv. groenvoer aangevuld met hooi en klaverstro, werd door de koeien omgezet in vaste en vloeibare mest. Wanneer nu de koeien wilden gaan liggen was het belangrijk dat ze een droge ondergrond hadden. Daarom werd er dagelijks droog strooisel gestrooid onder de koeien. Dit strooisel werd dikwijls aangevuld met droog vergaand boomblad, heideplaggen, dennennaalden en gedroogd onkruid van onder heggen en uit droge sloten.

Zo ontstond er na verloop van tijd- door het aantrappen en liggen- een vaste laag stalment die steeds dikker werd. Langzaam ging zodoende ook de koe steeds de hoogte in, totdat hij bijna het plafond had bereikt. Dan was de tijd aangebroken om de mest uit de stal te halen.



De stal uitvaren, zoals men dat noemde, was een zware klus. Doordat de mest zich als een zware massa aaneen had gekoekt, was het bijna niet mogelijk deze met een riek uit de stal te verwijderen. Daarom werd eerst de mestlaag tot vierkante stukken gesneden met behulp van een meststik. Nu



BOER MET MESTSTIK. AFGESTIKT GEDEELTE WORDT GELADEN. UITGEGAVEN KARSPOOR

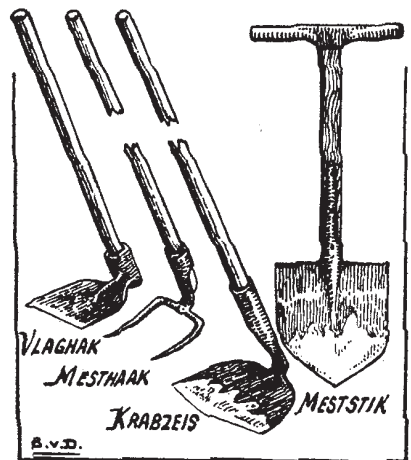
was het wel mogelijk om met behulp van een riek de mest op een kar te laden en uit te rijden op het land. Alles bij elkaar kwam er dus veel arbeid aan te pas om zich op deze manier van mest te kunnen voorzien.

Naast stalmest werd er ook vanuit de steden op gezette tijden stadsgier aan-gevoerd per schip. Ook in de Groenendijkse haven kwamen schepen met stadsgier aan. De schippers die dat aanvoerde noemde men strontschippers. Tijdens het varen wilde men nog weleens de gier aanlengen met water om zodoende de hoeveelheid te vergroten. Het verhaal gaat dat de boeren daar-om eerst de gier keurden. Dit deed men door een vinger in de gier nat te maken en vervolgens in de mond te steken. Op deze wijze proefde men of er geen water aan was toegevoegd!

Omstreeks 1880 kwam het gebruik van de eerste kunstmest en langzaam ver-dween de potstal die tot dan toe de enige manier was geweest voor de boer om zich van de nodige mest te kunnen voor-zien.

In Oosteind was de laatste potstal waar-schijnlijk in de boerderij van Jantje Key. Deze fraaie langevelboerderij staat aan de Provincialeweg 80. Deze boerderij dateert uit het begin van de 19e eeuw.

Bert Sibon



Bronnen: Oud Brabants dorpsleven door Bernard van Dam†  
Uitgave eerste lustrum Heemkunde Ulendonc 1986-1991

## Boerderij "De Klimop", Heikant 86.

Een van de weinige nog bestaande oude boerderijen is de "Klimop". De boerderij kan gerekend worden tot het bekende Brabantse langgeveltype. De langgevel bestaat van voren naar achteren uit: "den heerd" (dit is het woongedeelte waar niet alleen werd gekookt en gegeten maar ook werd geslapen) en het bedrijfsgedeelte met zijn stal, den deel (dorsvloer) en de tas (de opslag van de in schoven gebonden graan). Op het erf vindt men los van de boerderij de Vlaamse schuur en een karschop.

Uit het verpondingsboek blijkt dat het oorspronkelijke perceel de grootte had van vijftien loop zesendertig roeden en vijf voet. Rond 1700 was Jan Henderix Verheijden de eigenaar.

Volgens het kadaster van ca. 1830 waren de percelen G.140 en G.142 toen in gebruik als moestuin. Perceel G. 141 werd genoemd: Huis, schuur en erf, terwijl G.143 in gebruik was als weiland en G.144 als bouwland. In het kadaster van ca. 1830 wordt als eigenaar vermeld: Hendrik Cornelis Krijnen, bouwman te Leijsen onder Oosterhout.

Overzicht bewoners vanaf 1840.

Volgens de volkstelling van 1840 waren de bewoners van B.182 toen: Hendrik Krijnen gehuwd met Pietronella van Gils en hun kinderen Johannes, Pieter, Adriaan, Jacobus en Elisabeth. Als inwonende dienstbode bij dit gezin Petronella Oomens.

Bij de volkstelling van 1850 zijn de bewoners: Pietronella van Gils (\*Dongen 1781 -† Oosterhout 1 juli 1854) en de kinderen Johannes Krijnen (\* Oosterhout 7 januari 1818) en Jacobus Krijnen (\* Oosterhout 18 april 1826) Inwonend dienstbode was toen Maria Elisabeth Driesen (\* Alphen en Riel 8 mei 1825)

Op 14 november 1850 huwt dan Johannes Krijnen met de inwonend dienstbode Maria Elisabeth Driesen. Dit echtpaar krijgt elf kinderen, elf jongens en drie meisjes:

Hendrikus	* Oosterhout 4 juni 1851
Pietronella	* Oosterhout 27 augustus 1852
Jacobus	* Oosterhout 30 januari 1854
Adriaan Pieter	* Oosterhout 11 februari 1855
Elisabeth	* Oosterhout 29 januari 1857
Petrus	* Oosterhout 11 maart 1858
Johannes	* Oosterhout 9 november 1859
Anna	* Oosterhout 16 november 1860
Johannes	* Oosterhout 13 juli 1863
Hubertus	* Oosterhout 30 april 1865
Marijnus	* Oosterhout 14 april 1867

Van 18 mei 1850 tot 7 september 1859 is er als dienstbode Maria Anna Oudenhove geboren te Oostelbeers 20 juli 1823.

Dit gezin blijft op de boerderij wonen. Johannes Krijnen overleed te Oosterhout op 1 september 1907 en zijn vrouw Maria Elisabeth Driesen overleed te Oosterhout op 31 mei 1898.

Op 30 oktober 1848 wordt Cornelis Johannes Maria van der Made de nieuwe eigenaar. Hij was gehuwd met Dina Maria Rombouts te Oosterhout op 31 januari 1940. Dina Maria Rombouts was de dochter van Jacobus Cornelis Rombouts, landbouwer, geboren 1864 en van Elisabeth Krijnen geboren 29 januari 1857.

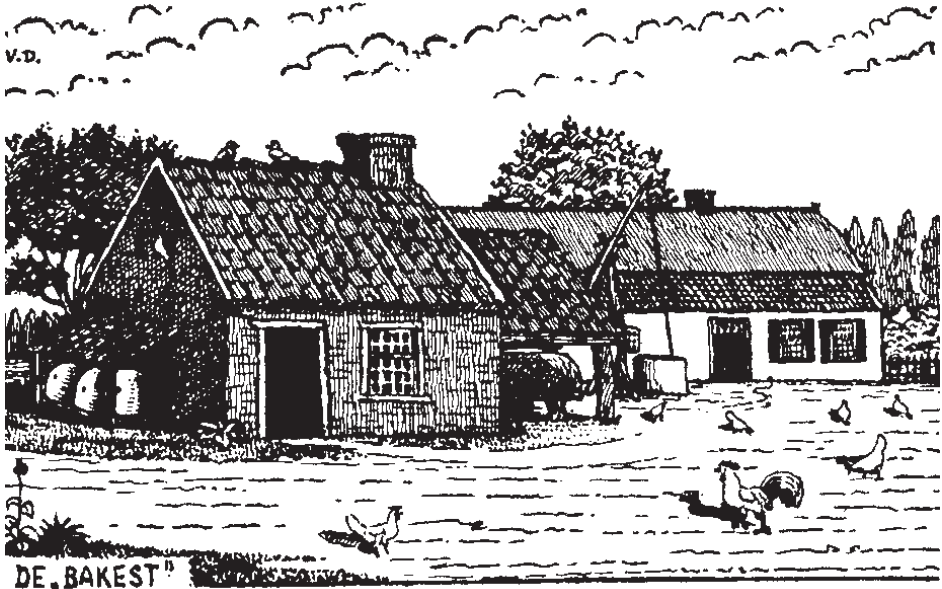
Op 20 juni 1972 vertrekt Cornelis Johannes Maria van der Made naar Made. De nieuwe eigenaar van de boerderij wordt op 17 juni 1972 de heer G.P. van Willigen. Dankzij de Heer van Willigen is de boerderij in een ongeschonden staat onderhouden en is daarom een sieraad voor Oosteind.

B. Sibon

Bronnen: Oud-archivaris van Oosterhout Dhr. J. Oomen †  
Boerderijenboek C. Misset BV Doetinchem  
Huidige bewoner en eigenaar Dhr. G.P. van Willigen



## Broodbakken op het platteland.



Veel inwoners bakten vroeger zelf hun brood. Voor het dagelijks brood moest de boer niet alleen zijn leven lang hard werken, hij moest het ook zelf maken en er voor zorgen dat het wekelijks vers op tafel kon komen. Dat bakken bracht een halve dag werk per week en een hele consternatie in het leven van de boer teweeg; druk of niet, als het brood op was moest er gebakken worden en was hij verplicht alle andere werk te laten staan.

In veel boerenwoningen was de oven binnenshuis ingebouwd zo, dat de ovenmond onder de schouw viel, zodat dan in de grote 'herd' gemengd en gestookt moest worden. Maar op sommige plaatsen werd gebakken in de 'bakest' (bakhuis), een apart op het erf staand gebouwtje, zoals wij er hier op Oosteind er nog enkele tegenkomen. Zij dragen er dikwijls veel toe bij om de typische schilderachtige sfeer te scheppen die oude boerenerven zo eigen kunnen zijn.

De oven werd met 'mustert' (takkenbos) gestookt totdat de vloer en de ovenkoepel letterlijk witheet waren. De gloeiende houtskool werd vervolgens met het rakelijzer aan de zijkant geschoven zodat de oven heet bleef. Daarna moest de oven worden schoongeveegd. Hiervoor gebruikte men een oude berkenbezem of een stok waaraan men verse berkentakken had vastge-

maakt. Na het schoonvegen werd de oven nog gedweild met een natte lap die met een haak aan een stok was bevestigd.

Was het deeg gemengd, in parten gedeeld en tot brood gevormd ging het na het rijzen de oven in. Dit gebeurde met een schieter. Dit was meestal een notenhouten plank die aan beide zijden schuin toeliep. Hiermee werd ook weer het brood uit de oven gehaald.

Maar ook aan het zelf bakken kwam een eind. De bakhuisjes raakten in onbruik. Ze werden daarna nog gebruikt als bergplaats voor van alles en nog wat. Jammer genoeg verdween na verloop van tijd door verval of verbouwing van de boerderij het bakhuis.

In Oosteind zijn er nog drie aanwezig: op Provincialeweg 51, Heikantsestraat 43 en Heikant 86.

Bert Sibon

Bronnen: Oud-Brabants dorpsleven  
Uitgaven Heemkring Molenheide 24e jaargang, oktober 2003.

## Boerderij Heikantsestraat 43

De bewoners:

De boerderij op de Heikantsestraat staat er al heel lang. Oud gemeente archivaris Oomen heeft er eens een studie van gemaakt en uit zijn documenten zijn de volgende gegevens ontleend.

De oudste vermeldingen van het pand stammen uit het verpondingsboek, dat dateert van ongeveer 1748 en uit de gemaallijst Oosterhout.

Het eerste vermeldt een perceel op dit terrein dat toebehoort aan een zekere Andries Janse de Jongh. Deze geeft het door aan zijn zoon Jan Andriese de Jongh en die verdeelt het weer onder zijn kinderen: Adriana, Elisabeth en Anna. Het aanvankelijke perceel was groot 1 loop, 41 roede en 5 voet (1 loop = 50 roede; 1 roede = 20 voet = 1/3 are), dus zo'n 31 are. Bij de verdeling onder de kinderen wordt een ander perceel, B71 genoemd, erbij getrokken. De gemaallijst Oosterhout noemt in 1730 in het buurtschap Leijsen ook genoemde Andries Jansen de Jongh met vrouw en kinderen (Andries Jansen de Jongh, Elisabeth de vrouw, Jan de zoon, drie heel, Govaert en Adriaan de kinderen twee halve).

Dezelfde lijst van 1 Oktober 1776 te Leijsen meldt ondermeer: Jan Andries de Jongh, Anna en Adriana de dochters, Willem Mees de knecht vier heel. Zij bezitten dan 1 paard en 3 beesten.

Later gaat het pand via de familie Scheerders over op de familie Biekens. Ook de huisnummering ondergaat door de jaren vele wijzigingen: in 1822, B 188; in 1850, wijk A 214; in 1880 Heikant 289; in 1920 Leijsendwarsstraat 43 en sinds 1961 Heikantsestraat 43.

Volgens de volkstelling van 1839 zijn de bewoners Laurijs van Opstal, 35 jaar, gehuwd met Catha. Bink, 32 jaar en hun kinderen: Helena, 2 jaar en Corns., 1 jaar. Tevens inwonend Pieter Stadhouders, 54 jaar. Daarnaast woonden in het pand Cornelis de Jongh, 36 jaar arbeider gehuwd met Ada. Leemans uit Gilse, 46 jaar en hun kinderen Pieter en Maria resp. 4 en 5 jaar. Dit laatste gezin bewoonde 1 kamer!

De familie van Opstal blijft tot in de jaren 80 van de 20e eeuw het pand bewonen. Laurens van Opstal overlijdt in 1966, zijn zuster Helena in 1961 en Willem van Opstal tenslotte vertrekt uit de boerderij op 13 juli 1972. Op 18 juni 1973 trekt dokter Roelvink met zijn gezin in de boerderij, op 1 november 1982 opgevolgd door de familie Hogenhuis.

De buurtschap "Den Heikant"

Zoals de naam al aangeeft is "Den Heikant" een gebied dat dicht aan de

vroeger bestaande heigronden grensde.

Het is waarschijnlijk een van de oudste bewoonde gebieden van Oosterhout, omdat de eerste vestiging van boerenhoeven plaatsvond langs een stromend beekje, hier ook wel rulletje genoemd.

Dit is op dit gebied van toepassing, vanaf de hoge zandgronden in het zuiden van Oosterhout, stroomde en stroomt namelijk een rulletje dat via de Heikantse straat in noordelijke richting loopt. Aan dit rulletje hadden de eerste vestigingen plaats.

De in de nabijheid gelegen Hoogstraat is een zeer oude benaming, welke mogelijk terug gaat tot de Romeinse tijd.

Ten oosten van de Heikantse straat bevinden zich andere hoger gelegen percelen, waarop in prehistorie zich waarschijnlijk reeds een vestiging heeft bevonden. Dit gebied is nog niet archeologisch onderzocht, maar door de aard van het gebied, glooiende bolakkers, is de kans op het vinden van archeologisch materiaal in deze omgeving zeer groot.

Cultureel gezien is dit zeer interessant gebied, waarvan het bodemarchief vrijwel zeker waardevolle sporen zal opleveren, die een beter inzicht geven in de vroegste historie van Oosterhout.

De overgebleven boerderijen in dit gebied zij te dateren uit de 17e en de vroege 18e eeuw. Ze zijn veelal met de kopgevel naar de weg geplaatst, wat een Hollandse invloed doet vermoeden. De unieke Vlaamse schuren, die hier nog te vinden zijn, worden steeds zeldzamer en zijn dus des te meer het behouden waard. Een aantasting van deze omgeving, of het eventueel slopen van deze oude panden zou een culturele verarming betekenen voor heel Oosteind (Oosterhout) .

J. Michielse

Bron: Het archief  
van de familie  
Hogenhuis

*Laatste bewoner  
Wilhelmus van  
Opstal, die hier  
heeft geboerd tot  
zijn dood in 1972*

Gedenk in Uwe H.H. Missen en Gebeden

**WILHELMUS VAN OPSTAL**

Hij werd geboren te Oosteind 20 jan. 1888 en is overleden 13 juli 1972; zijn lichaam wacht de Verrijzenis op het kerkhof van St.-Jan de Doper te Oosteind.

Oome Willem, zo kenden we hem allemaal, was een simpel en eenvoudig man; hij verstond de kunst om niet op te vallen en rustig plichtsgetrouw zijn werk te doen en zijn leven te leven. Hij deed kalm het hem opgedragen werk, vond het helemaal niet erg, dat hij altijd op het tweede plan kwam. Met grote liefde voor de natuur, voor al wat groeit, was hij op zijn manier gelukkig en geweldig gesteld op het oude boerderijtje en de Heikant.

Hij had niet veel nodig in zijn leven; hij hechtte sterk aan zijn parochie en was - tot het echt niet meer ging - trouw in zijn zondagsdienst. Want groot was zijn geloof en sterk zijn vertrouwen in Onze Lieve Heer. In zijn late levensavond heeft hij veel echt verdiende hartelijkheid mogen ondervinden, goede zorg, huiselijkheid en warmte.

Naar Oosterhout gaan bleef bij hem maar voorlopig, want hij hoopte vurig op zijn goeie Heikant te kunnen terugkeren.

Nij komt hij terug naar Oosteind, waar hij zijn laatste rustplaats vindt. Moge God in zijn plaats teruggeven, wat niet en kinderen aan goedheid, zorg en liefde voor Ome Willem gedaan hebben, jarenlang.

Moge deze goede, eenvoudige man werkelijk gelukkig zijn bij God.

Voor uw deelneming bij het overlijden van onze dierbare oom betuigen wij u onze oprechte dank.

Fam. Bogers-Ligtvoet  
Fam. Rasenberg-Bakx



## WEERSPREUKEN IN RELATIE TOT LANDBOUW

Landbouw en veeteelt hebben de Nederlandse taal verrijkt met honderden fraaie uitdrukkingen en gezegdes. De boer was nooit een grote prater en kon, in eenzaamheid werkend op het land, z'n gedachten vaak concentreren op het vormen van zinnen die z'n gedachten sterk geconcentreerd verbeeldden. Vaak draaiden die gedachten rond de te verwachten oogst en de omstandigheden die daar op van invloed waren. Een van de belangrijkste invloeden was natuurlijk het weer, vandaar waarschijnlijk de veelheid aan korte spreuken die daarmee te maken hadden.

Voor elke maand hebben we er daarvan vier genoteerd. Voor de laatste maanden van het jaar viel dat soms niet mee, waarschijnlijk omdat het werk op de akker voor het grootste deel achter de rug was. Daarover viel dus nog maar weinig na te denken...

De spreuken zijn afkomstig uit de scheurkalender die in 2000 door Omroep Brabant werd uitgegeven. Veel plezier ermee.

### JANUARI

*Geeft januari veel ijs en snee,  
Brenge de oogst veel koren mee.*

*Groeit het gras in januari,  
Dan is de zomer in gevaar.*

*Als de muggen in januari dansen  
Wordt de boer een bedelaar.*

*Valt in januari de sneeuw heel dik,  
Dan is bij 't hooien het boerke in zijn schik.*

### FEBRUARI

*Wanneer het voor Lichtmis (2 feb.) stormt en tolt,  
De boer zich in zijn deken rolt.*

*In de korte maand regen,  
Is vette mest en zegen.*

*In februari al de lente?  
Dat geeft broden zonder krenten.*

*Bij ruwe wind in februaar  
Mag je hopen op een vruchtbaar jaar.*

## **MAART**

*Waait de wind in maart te fel,  
Veel fruit verwacht men wel.*

*Droge maart, natte april en koele mei  
Vullen de schuur en de kelder erbij.*

*Sint Jozef (19 maart) schoon en goed,  
Een vruchtbaar jaar verhopen doet.*

*Brengt 28 maart storm en wind:  
De sikkkel is de boer welgezind.*

## **APRIL**

*April veranderlijk en guur,  
Brengt hooi en koren in de schuur.*

*April warm, mei koel en juni nat,  
Vullen schuur en ook het vat.*

*Als hoenders kakelen lang en goed,  
Zal het regenen in overvloed.*

*April vult vele zolders,  
Dankzij vele donders.*

## **MEI**

*Mei koel en nat,  
Brengt koren in het vat.*

*Avonddauw en zon in mei,  
Hooi met karren op de wei.*

*Een bijenzwerm in mei:  
Goed teken voor de wei.*

*Mei nat,  
Spek in 't vat.*

## **JUNI**

*Donderweer in juni  
Maakt het koren dik.*

*Hoort ge in juni de donder kraken,  
Dan maken boeren goede zaken.*

*Juni meer droog dan nat,  
Vult met goede wijn het vat.*

*Te veel regen op de nok,  
Schaadt de bij en bonenstok.*

## **JULI**

*In juli zonnebrand,  
Wenst iedereen op land en strand.*

*Slechts in juligloed  
Worden oogst en vruchten goed.*

*Juli altijd zonneshijn,  
Dan krijgen we een gouden wijn.*

*Staat de landman nu te zweten,  
Dan zal 't goed gaan met ons eten.*

## **AUGUSTUS**

*Is 't warm en voorspoedig weer,  
Rijpt al deze maand de eerste peer.*

*Is het op Sint Laurens (10 aug.) klaar,  
Dan is er veel fruit dit jaar.*

*Half augustus zonneshijn  
Verschaft de boer een goed glas wijn.*

*Als augustus zonder regen henen gaat,  
De koe vermagerd voor de kribbe staat.*

## SEPTEMBER

*Valt begin september de regen in plassen:  
Het volgend jaar zal het graan goed wassen.*

*In september warme regen,  
Brenge de boeren heil en zegen.*

*Verdwijnt de boer van de akker,  
Dan wordt de jager wakker.*

*Als er druiven zijn en vijgen  
Moet men winterkleden krijgen.*

## OKTOBER

*Als oktober u beven doet,  
Is dat voor het landgewas goed.*

*In de wijnmaand zon,  
Dan kent de winter geen pardon.*

*Zonnige dagen? Koude nachten  
staan de landman nu te wachten.*

## NOVEMBER

*Na Sint Katrijn (26 nov.)  
Moeten de koeien aan de lijn.*

*Als Sint Andries (30 nov.) onder sneeuw moet bukken,  
Zal menige oogst mislukken.*

*Als de slachtmaand beven doet  
Is dat voor gewassen goed.*

*Vertoont november zich met snee,  
't zal vruchtbaar zijn, ook voor 't vee.*

## DECEMBER

*Kerstmis donker,  
Wordt de boer een jonker.*

*Is met Kerst de hemel klaar,  
Verwacht dan maar een vruchtbaar jaar.*

*Is er wind in deze dagen,  
Dan zal de boom veel vruchten dragen.*

*Veel sneeuw op Oudejaar,  
Veel hooi in 't nieuwe jaar.*

M. Koreman

## DE BRABANTSE BOERDERIJ









Heemkundegroep



Ullendonc